

MEHMED EMİN RESULZADE VE STALİN*

Bulat SOLTANBEKOV
Aktarma: Mustafa ÖNER

Stalin'in şahsî arşivinde ilk bakışta tuhaf görülen bir belge vardır. Bu önderin ihtilale kadarki biyografisinin esrarengiz ve karanlık noktalarına aydınlık getirmesi bakımından çok değerli. Önderin kötü ve gizli işlere katılması ve kendi yakınları arasından tehlikeli ve şahit olması muhtemel kişilerden intikam almasından söz etmeyeceğiz. Bu konu elbette pek ilgi çekici ve artık bu haller okuyuculara korku filmlerindeki gibi tasvir edilip ulaştırılıyor; ama bunların gerçeğe ne derece uygun geldiği meselesi de var. Gerçi önderin kişiliği, buna benzer halleri mümkün görmemize temel oluşturuyor. Ama işte sadece “mümkün”! Burada ise belgede doğrulanan hadiseden söz edeceğiz. Evet anlatılacak durumlardaki kahramanların esrarengiz bir şekilde kurtulup kaldıkları da olmuştur. Ama asıl hikmet bunda değil.

Stalin'in hayatının “Bakü devri”nde her ne kadar iyice araştırılmış olsa da çözülmemiş bilmeceler de çok. Bunlar Vışinskiy ile görüşmeğe başlaması, İran savaş topuzları ile görüşmeleri ve diğerleri...¹ Bu arada Tatar bolşeviği ile ilk ve son görüşmesinin de Bakü'da olduğunu söyleyelim. Bunu ihtilalden sonra Stalin yazılı şekilde doğrular.² Aşağıda inceleyeceğimiz belge de işte bu devre aittir. Bu belge 16.9.1923 tarihinde yazılmış, daktiloyla iki sayfa.. Rusya Komünist Partisi Merkez Komite Genel Sekreteri bakın neler beyan ediyor.

* Tatarca asıl metin: Kazan Utları, Tataristan, 1995, sayı: 4, 133. s.

1 Bakü ihtilalcilerinin faaliyetinden az bilinen bazı belgeler 1985 yılında Oxford'da çıkan “Panturanizm” adlı kitabın Restülzade hakkındaki biyografik açıklamasında verilmiştir.

2 Tatar bolşeviği Sibgat Gafurov'dan söz edilmektedir.

Gerçi böyle belgelere has bir şey olmasa da bunda isim belirtilmiş: “Resülzade’nin reaksiyon broşürü vesilesiyle Musabekov, Mirzoyan, Ahundov, Kirov, Orahelaşvili yoldaşlara nasihatım”. Kirov adı dışındakiler, bugünkü okuyucuların tanıdığı simalar değildir, bu sebeple onlardan kısaca söz etmek gerekir. G. Musabekov, Azerbaycan Sovnarkom (Sovyet Halk Komitesi) başkanı; M. Orahelaşvili, Kafkasya Ötesi Federasyonu Sovnarkom başkanı; L. Mirzoyan, Ermenistan Kompartiyası (Komünist Partisi) Merkez Partisi başkanı; R. Ahundov Azerbaycan Merkez Organizasyon Komitesi başkanı. Kirov ise Azerbaycan Kompartiyası Merkez Komite sekreteridir. Bunlardan ikisi (Kirov ve Orahelaşvili) ayrıca Rusya Komünist Partisi Merkez Komite üyeleridir. Burada zikredilenlerden hiç biri de fazla yaşamadan, 1934-38 yılları arasında yok edilirler. Belgede ismi geçen kişiler, anlaşılan, Moskova’ya Merkez Komite Plenumuna gelmişlerdir. Bu plenum 20 Eylül olarak belirlenir, fakat 23 Eylül’e ertelenir. En nihayet belgede anılan son kişi Mehmed Emin Resülzade, demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk başkanıdır. Kitabına “reaksiyon broşür” denen bu kişi o devirde bir yıldan fazladır Türkiye’de muhacerettedir.

Bu broşür, az zaman içinde SSCB’nin kurucuları olacak esas Kafkasya cumhuriyetlerinin yöneticilerine Genel Sekreter tarafından niçin açık bir işaret olarak gösterilmiştir. Aynı metinde 1923 yılında İstanbul’da Türkçe olarak çıkmış “Azerbaycan Cumhuriyeti” adlı kitapçıktan söz edilmektedir. Resülzade burada, büyük devletlerin anlaşmaları sonucunda yıkılmış bu devletin dramatik tarihini duygulanarak fakat doğru bir şekilde tasvir etmektedir. Azerbaycan Müslüman bölgeleri arasında, İslam’a dayanıp yüksek bir demokratik devlet kurma yolunda ilk defa başarılı bir adım atanı olmuştur. İdil-Ural, Velidof’un (Zeki Velidi Togan’ın) Başkurdistan’ı, Bükeyhanof’un Alaş Orda cumhuriyetleri, halkların gönlünde devlet yapısına hazırlık olarak yer almışken Azerbaycan iki yıl kadar bağımsız devlet olarak kalır, başka ülkelerle her bakımdan diplomatik ve iktisadi ilişkiler kurarak yaşar. Başkanı Resülzade 1920 yılında Hükümet Sarayından son kişi olarak ve cumhuriyetin bayrağını kohnuna saklayarak çıkar; bayrağı, devlet sembolünü Bakü’yü “azat eden” Kızıl Ordu’nun ganimetine dönüşmekten kurtarır...

Buraya kadar neler olmuştu acaba?..

Mehmed Emin Resülzade’nin (doğumu: 1884, Bakü) hayat yolu bu bölgedeki aydın Müslüman ailelerinin çocuklarına benzer bir şekilde başlar. Bunlar için de, Avrupa medeniyetiyle ilgilenmek, Müslüman muhafazakârlığından sıyrılmak, balayını geçiren sosyalizm fikirleriyle tanışmak ve bu fikirlerin toplumdaki meseleleri çözmeye vaadine inanmak tipik şeylerdir. Bakü’nün ve civarındaki yerlerin Rusya’da sanayinin hızla gelişmeye başladığı ilk Müslü-

man merkezi olduğunu da unutmayalım. XIX. yüzyıl sonundaki petrol işleri filan, feodal devletin henüz fakir olan bu bölgelerini Rusya'nın kendine göre bir "altın madeni"ne dönüştürmüştü. Bu durum da uyuklayan taşra merkezinin dünkü insanlarını sanayi gelişmesinin aevli ocağına sokar. Bir tarafta Saray ve petrol sahiplerinin zenginliği, diğer tarafta petrol çıkarmak için günde oniki-ondört saat çalışıp da telef olanların dilenci gibi kalması... Bu, sınıf mücadelesi fikirlerini yaymak için verimli bir topraktır. Buna Bakü'nün Rusya'daki başka eyaletlerin pek çok temsilcisinin ve bu cümleden İdil boyundan "para basmaya" gelenlerin (bunların çoğu yerleşip kalırlar) toplandığı bir yer olduğunu da eklemeliyiz. İşte bu durum, bölgenin sosyal-siyasi hayatını çabuk değiştirmeye ve halkın siyasi görüşünü çabuk geliştirmeye (monarşist ve feodal pedersahilikten başlayıp sosyalistliğe kadar) yarar.

Daha yirminci asır başında Resülzade sosyalist anlamdaki bir yazar olarak tanınır. Azerbaycan'da sosyal-demokratik hareketi başlatan, pek çok bolşevist lidere start meydanı olmuş "Himmet" cemiyetini kuranlardan biri Resülzade'dir. Aynı zamanda Neriman Nerimanov, Mecid Efendiyev, Meşadi Azizbekov, Esadulla Ahundov ve başkaları da onunla el ele verip mücadele ederler. Sonradan bu şahıslar "halkın mutluluğu için" büyük mücadeleci listesine dahil olur, hatıraları şehir, sanayi kuruluşları ve kültür merkezlerinin isimleriyle ebedileştirilir, haklarında romanlar yazılıp manzumeler düzülür. Bakü'nün o devirdeki siyasi ufkunda hiç şüphesiz en büyük ve en kabiliyetli olan Resülzade'nin kaderi ise bambaşka bir yöne çevrilir.

O bolşevik fikirleriyle geçici olarak meşguliyetini artık bırakıp gelecekteki toplumun orta yolcu millî örneğini savunmaya başlar. Resülzade bu toplumu İslam örf ve âdetleriyle iç içe asil bir cumhuriyet olarak göz önüne getirir. Rusya İmparatorluğunda Azerbaycan'ın tuttuğu yer meselesi ona pek anlaşılır bir şey değildir, o, medenî – millî muhtariyet için fikir yürütmüştür. Tam bu devirde Resülzade, Hazar boyunda yaşayan Kafkasya ötesinin "siyasi semasında parlamaya başlayan bir yıldız" Yosif Cugaşvili Stalin ile tanışır. Onların dostça ilişkileri hakkında pek çok yorum var. 1956 yılından sonra bunlar özellikle çoğaldı. Yazar Manaf Süleymanov'un kitabı bu bilgilerin mükemmel bir kaynağıdır. Orada yazıldığına göre Resülzade, Stalin'i tutuklanmaktan birkaç defa kurtarır. Belki bunlar "büyük önder" in hayatını da koruyup kalmış şeylerdir.³ Sadece bazı olayları örnek verelim.

Resülzade, Stalin'i jandarmadan saklayarak, babası Elikber'in mollalık ettiği caminin minberinde iki hafta gizleyerek yaşatır, müstakbel önder mollala Elikber'in sayfiyesinde de iki ay kadar kaçak olarak yatar.⁴ 1923 yılındaki

3 Manaf Süleymanov, Geçmiş Günler, Bakü, 1990, 335-338. s.

4 Stalin'in resmi biyografisinde yazıldığına göre, Bakü'ye ilk defa 1903 yılı Haziran ayında sosyal demokrat liderlerin birisi olarak gelir. bk. Y. Stalin, Eserler, Moskova, 1946, I. cilt.

belgeye dayanarak fikir yürütünce (aşağıda daha çok bununla meşgul olacağız) Stalin, “reaksiyon broşür” yazarının siyasî biyografisini gerçekten de iyi bilmiş olmalıdır. Anlaşılan, onları sadece siyasî işler değil, başka durumlar da birleştirmiştir.

Resulzade'nin 1917 yılına kadarki sosyal-siyasî biyografisi iyice bilinir. Bunlara bir şeyi ekleyelim: Resulzade, Bakü'deki Rusça matbuatta çalışan gazeteciyle epey yakın, hatta itimatlı bağlantıdadır. O, 1917 yılı yazında, Kafkasya'daki ikinci büyük sima Ehmedbek Salikov ve Ayaz İshaki ile beraber, bu gazeteciye Müslüman sosyal ve siyasi hareketinde ve Rusya başşehirinin siyasi elitinde epey ünlü kişi olmasına yardım eder. Gazetecinin soyadı Sultangaliyev adı ise Mir Said. M. Sultangaliyev'in “üçüncü dünya”da millî hareketin en tanınmış teorisyeni olacağını henüz bu devirde hiç biri tahmin etmiyordu elbette.

Siyasî akımlar, kısa zamanda, Sultangaliyev ile Resulzade'yi apayrı uçurumlarda karşılaştırır. Bolşevikler gibi görüşe sahip eski sosyal-demokrat Resulzade, demokratik Azerbaycan'ı kurmayı destekleyen “Müsavat” partisini kuranlardan birisi olur; Sultangaliyev ise 1917 yılı yazında bolşevik olup çıkar ve iç savaş zamanında Lenin varyantındaki dünya ihtilalinin en ateşli yandaşlarından birisi haline gelir. Ama 1917 yılında Sultangaliyev muarrızlarının millî işe ve din meselesine ihanet ettiğine dair tenkit etmelerine “benim fikirlerimi Ehmedbek ve Mehmed Emin'den sorunuz” diye cevap verir henüz. Onların ikisi de Mehmed Emin ve Ehmedbek millî Müslüman hareketinde en ünlü kişiler kabul edilmektedir. Ama bu durum Sultangaliyev'in Resulzade'nin bazı gazetecilik faaliyetlerini tenkit etmesine de engel olmaz. Küçük bir örnek:1916 yılında Sultangaliyev onun “Açık Söz” gazetesinde (muharriri: Resulzade) Sadri Maksudi'nin makalesini, yazarını göstermeden tercüme edip bastırmasını tenkit eder.

İç savaş yıllarında Resulzade'nin siyasî hayatı Azerbaycan toplumunu çekip çeviren “Müsavat” partisine bağlıdır: Genç Müslüman demokrasisi başlangıç devrini bu parti ile geçer. Üç yıl boyunca, o, türlü iç ve dış siyasî güçlerle mücadele etmek ve geçici olarak anlaşmak durumunda kalır. Bu siyasî güçlerin her biri de Hazar boyundaki bu çok zengin ülkenin geleceğini kendine göre tahmin etmektedir. Türkler ve İngilizler, Almanlar ve taşnaklar (Ermeni millî burjuva partisi üyeleri) Beyaz Ordu taraftarları ve Bolşevikler, hepsi de Bakü'de yerleşmeye çalışırlar. Bunlara petrol “kokusu” rahat vermemektedir. İktidarlar ve toplumda kendi yerini tayin edenler hiç durmadan değişmektedir. Türkiye bu bölgede en etkili askerî ve siyasî güç olsa da ittifak ülkelerine karşı çıkmanın zor şartlarında, Sovyet Rusya tarafından destek bulmak için, Sovyet askerlerinin Azerbaycan'ı almasına engel olmaz.⁵

5 Ehmedbek Salikov bu tuhaf ittifak hakkında şöyle der: “Bolşevikler Türk kuşunun kuyru-

Onbirinci Ordu (ona yerli bolşevikler ve destekçileri yardım etmektedir) Nisan sonlarında Bakü'yü alınca, Azerbaycan Cumhuriyeti siyasî dramının son perdesi tamamlanır. Şamahı yanındaki Lagiç köyünde kaçak olarak yaşayan Resülzade'yi 1920 yılının Temmuz başında tutuklanır ve Bakü'deki Bail Zindanının umumi hücrelerine getirip kapatırlar.

Onun işini yerli Çeka⁶ araştırır. Sabık başkanın anlaşılacak sağ kalacağına dair ümidi az olmuştur. Ama kurtuluş imkanı hiç beklenmedik bir taraftan doğar. 1921 yılının Ekim'inde Stalin Bakü'ye gider. Bu onu ihtilal kariyerine başladığı yerleri kendince teftiş ettiği bir seferdir. Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu (AzÇeka) Bail zindanında gizli işlerini yöneten sorumlulardan birisi sonradan bakın neler söyleyecektir:

- Beni AzÇeka başkanı muavinine çağırıp soktular. O bana Mehmet Emin Resülzade'yi istasyona götür, orada onu Stalin bekliyor, dedi. Zindana gittim. Resülzade'nin hücrelerine girdim. Oradaki vaziyet kötüydü. Havasız, sıcak, hücre dar. Tutuklunun kıyafeti pek miskin, giyimleri dökük, sakal-bıyık sarmış yüzünü. O kendisini diri ve mağrur tuttu, konuşmadı. İki asker aldım yanıma, tutukluyu faytona oturttum ve şehre götürdüm. Bana muhasebeden para verdiler. Resülzade'ye iç giyimi, takım elbise, pabuç, şapka ve başka şeyler satın aldım. O da yıkanıp tıraş olarak yeni elbisesiyle sokağa çıkınca neredeyse kendisini tanımayacaktım. Tamamen başka biri gibiydi, güzel bir görünüş, büyük gözlerinde akıl pırıltısı, geniş alın, yüzünde de sabır sezilmekte. O gerçek manasıyla büyük olarak göründü...

Yirmili yılların sonunda yazılan bu sevimli hatıradan, yazarın Resülzade'yi Stalin yanına getirdiği anlaşılıyor. Çeka memurunun şahit olduğu konuşma da ilgi çekici: “ Stalin onun yanına geldi, kucaklayıp öptü. Sonra da aniden - Mehmed Emin, bir buçuk yıl boyunca sizin iktidarımız halka ne verdi? Siz ne yapabildiniz? diye sordu. Mehmed Emin bir müddet öyle durduktan sonra - Biz Yosif çok iş yapmaya da yetişemedik. Durumun nasıl olduğunu kendin biliyorsun. Ama düşünüyorum da biz esas meseleye ulaştık. Halka millî azatlık ve bağımsızlık tadını tattırdık... Bir kere dalgalanan bayrak bundan sonra düşürülmeyecek, dedi.

Yazar hatıralarının sonunda bir ilgi çekici şeyden daha söz ediyor. Çeka memuru birkaç saatten sonra zindana geri götürmek gerektiğini hatırlatınca, Stalin buyruk yazısını alır ve oraya şunu yazar: “ Tevkif altında tutulan Mehmed Emin Resülzade'yi Stalin kabul etti.”

ğuna oturtulmuştur ve kuş da onları kendisiyle gezdirir. Kuş konduğunda bolşevik parazitler kendi parçacıklarını bırakırlar.” GARF, f.5871, op. 2, e. 889.

6 Çeka: 1917-1921 arasında, ihtilal karşıtı hareketlerle mücadele eden komisyon.

Fakat tertip tertiptir, korkuya kapılan memur ne olur ne olmaz diyerek Çeka'ya dönerken bir fotoğrafçıya girer, Narkom (Halk Komisyonu) ve Politbüro üyesi Stalin'in yazdığı kağıdın birkaç kopyasını alır ve bunlara da askerlerin şahit olarak imzalarını attırır, yazıyı hapisane evrakı arasına koyar ve bir kopyasını da her ihtimale karşı kendine alır. Fakat herhangi bir şey olmaz; Stalin'in kim olduğunu ve iktidardaki gücünü bütün ülkede, bilhassa da Kafkasya'da iyi biliyorlardı artık. Aslında ihtilalin romantizm denen şeyi yaşadığı her şeyin sert kaidelere bağlanmadığı devriydi. Önderler kurullarda kararlaştırılmamış konularda da türlü hikmetler gösterebiliyorlardı ve henüz kurullar da az idi. Bunu, mesela Başkurt askerlerinin eski başkomutanı ve askerî şura başkanı İlyas Alkin doğrulayabilirdi. O, 1920 yılının soğuk bir Ekim gecesinde Butır hapisanesinden çıkınca, hücre arkadaşı Hokand hükümetinin eski başkanı Ubeydulla Hocayev ile dosdoğru Kremlin'e Stalin'in dairesine yönelirler. Ve Stalin de onları geri çevirmez, ağırlar, iş vereceğine dair temin eder, Milletler Komiserliği'nin Preçistenko'daki genel misafirhanesine kendi arabasıyla gönderir. Fakat bu durum iyiliğe muhatap olanları sırası gelince zulüm (repressiya) değirmenine kapılmaktan kurtaramayacaktır.

Mehmed Emin'in Sovyet Rusya'da bundan sonraki hayatı birkaç cümleyle sığar. Stalin ile beraber Moskova'ya gelince Şark Neşriyatında işe yerleştirilir. Bu neşriyat ihtilal edebiyatı yayınlayıp kolonilere dağıtmak üzere, Komintern'in şark bölümünün bir şubesi gibi kabul edilmektedir. Resulzade yazarlık eder, birkaç makale bastırır. Derin bir sansür tutulmasına ve kendi makalelerini de kontrol etmelerine öfkelenip vazgeçer bu işten. "Cizn' natsional' nostey" gazetesindeki bir makalesine "Bütün dünyada Sovyet iktidarı yaşasın" şeklindeki sözleri ilave edilip basılınca, Milletler Komiserliği Kollektyum üyesi olan eski dostu Sultangaliyev'in yanına şikayet etmeğe gelir. Sultangaliyev ise ellerini açıp hiçbir şey yapamadığını, Bunun Merkez Komite ibaresi olduğunu söyler.⁷

Resulzade 1922'de Finlandiya'ya gider. Onun durumu için iki durum var: Birincisi, o Helsinki'ye iş icabı, kağıt satın almak için gitmiş. Geldiğinde elçiliğe burada kalacağını söylemiş ve daha sonra halkın parasını çalıp kaçtı diye yazılmasına fırsat olmasın diye hazine paralarını, teslim ettiğine dair kağıt yazdırıp vermiş. İkincisine göre de şöyledir: Bunu Sultangaliyev kendisine yakın kişilere söylemiştir. Mehmed Emin'in hudut dışına kaçması, Finlandiya'daki Tatar cemaatinin yardımı sayesinde, Petrograd Camii imamı Bigiyev de yardım etmiştir. Böyle olması pek de muhtemel; daha önce de meşhur Tatar gazetecisi ve devlet adamı Bari Battal (Abdullah Battal Taymas)

7 Anlaşılan bu makale, 1921 yılı 13 Ocak tarihinde "R - de" imzası ile basılmış olanıdır.

ve M. Bigiyev yardımıyla “Fin Koridoru”ndan geçer. Çok geçmeden Resülzade İstanbul’a gelir, sonra Ankara’ya gider ve burada onu Mustafa Kemal kabul eder.

İç savaşta gördükleri Resülzade’yi gecikmeksizin kalemi eline almaya mecbur etmiştir anlaşılabilir. Belki buna Sovyet basınının ve dış ülkelerdeki Sovyetçi basınının Bakü’deki hadiseleri tek taraflı anlatması da sebep olmuştur. “Kremlin iktidarı koridorları”nda hakkında konuşulan kitap işte bu zamanda yazılır. Bununla M. Kemal’in idare ettiği Türkiye’ye münasebetinde Sovyet hükümetinin iki yüzlü siyaset yürütmesi de açığa vurulur. Belki işte o sebeple bu küçük kitap Stalin’in öfkesini kabartmıştır. Kitabı değerlendirirken Genel Sekreter’in öğütleri, hadiseleri inkar etme “teknoloji”sini (o, bundan, daha sonra da ülke çapında ve dış ülkelere karşı başarıyla istifade edecektir.) ikna edici bir şekilde gösteriyor. Bu öğütler pek az rastlanan tarihî mucizelerden değildir, onları bugün de ilgiyle okumak mümkün.

Öğütlerinin baş kısmında Stalin kesin tavırlıdır: Resülzade’ye karşı broşürün genel olarak tonu saldırgan olmalıdır. Hiç aklanmamalıdır. Ona şu suçları işlediği için hüküm etmek gerek:

1. Döneklik. O bolşevik idi, fakat bolşeviklere ihanet etti.
2. Türklerin alakasına ihanet etmek. Kendisi ve onun “Müsavat” partisi Kızıl Ordu’nun Türklere yardım etmesine mani oldular, Bakü’yü almasına karşı çıktılar.
3. Azerbaycan halkına ihanet. Köylülere yer verilmesine ve beylerin mülklerinin yok edilmesine karşı çıktılar.
4. Şarkın bütün halklarının alakasına ihanet ve İngiltere’nin Müslümanlar üstündeki kolonyal hakimiyetinin korumasına yardım etmek.
5. Ermeni-Tatar çarpışmasını tezgahlamak. (Stalin hemen burada sırt sıvazlayan) propogandacı bir tabir de söyler. B.S.) “Azerbaycan Purişkeviç”i diye isim takılmalı...”)
6. Şahmor’un zulüm ve yağmasını, öldürmesini ayarlamakla suçlamalı; Azerbaycan zalim ve haydut, katili diye adlandırmalı.

Daha sonra da birkaç satırda “isyancı”nın ideolojik zenginliği tahlil edilir; bu tahlil ise Resülzade’yi “orta çağ seviyesindeki cahil bir hayalperest” diye adlandırılmakla sonuçlanır. Öğütlerinin sonunda öndere has bir dirayetle şöyle yazılmış: “Bu tezler dikkate alınsa, broşür çok ikna edici olur diye düşünüyorum. Y. Stalin)”⁸ Bu öğütler yazılmadan önce anlaşılabilir Stalin hepsiyle olmasa da muhataplarıyla söylemiştir. Onlar “argümanları ve hadiseleri” unutup karıştırmaları diye (içlerinden çünkü sadece Kirov’un biraz taşra

8 RTsHİDNİ, f. 558, op. 1, e. 4491

raportörlüğü tecrübesi vardır) siyasi düşmanın kirlerini ortaya dikmek üzere bu karara teslim edilir.

Evrakın son sayfasında öğütlerin tutulmaya başladığı da görülüyor: “Yoldaş Ratgauzer, bana, Yoldaş Stalin’in tezlerine dayanan broşür yazmak üzere, revolüsyon müzesinden malzeme vermenizi rica ederim. Musabekov.” Buradan “faş edici” olarak Azerbaycan Sovnarkom reisi çıkmış diye netice görebiliriz. Usta dilli ve âmirini “gömecek” kabiliyeti olan Kirov, Resülzade ile münakaşaya girmemeyi uygun görür. Ben Musabekov’un broşürüne rastlamadım.⁹ Onun yazdığı, düşük derecede olması sebebiyle (bunu âmiri kendi faydasına da kullanmış olması da muhtemel ya) faydasız sayılmış olmalıdır.

Yukarıda gösterilen öğütler, az rastlanan belgedir. Ayrıca onda acayip bir yenilik de var: Hadiseler ve deliller az olduğunda veya siyasi maksada ters geldiğinde nasıl davranılması gerektiği ihtilalden sonra ilk defa açık açık öğretiliyor. Fakat bu usuller yabancılar için değildir. Stalin kendi adamları yanında hiç de sıkılmaz: “isim takmalı”, “aklanmamalı”, “hücum etmeli” ve kafa patlatıp durmasınlar diye de sırt sıvazlayan unvanları da bizzat söyleyiverir.¹⁰ Bu henüz 1923 yılında idi. Fazla geçmeden bu esaslandırma ve kötü ad çıkarma faaliyetinin “gücünü - kudretini” Stalin’in mücadele arkadaşları, başta Troçki, sonra Zinovyev ve Kamanev, kendi enselerinde tatarlar; onların baş ihbarcısı “faş edici” Buharin ise şimdilik uzakta durmaktadır.

Bu devirde esrarengiz bir şey göze çarpar. Buna dair benim kendi yorumum var. Ama o hiç beklenmedik yorum, o sebeple o tafsilata girişmekten şimdilik uzak duruyorum

Beklenmedik bir şekilde, yukarıda tasvir edilen hadiselerle hemen hemen aynı vakitte, Moskova’da Galimcan İbrahimov’un “Kara Mayaklar Veya Ak Edebiyatlar” adlı kitabı çıkar. (1924) Bu Tatar muhaceretini, en başta Ayaz İshaki’yi ve Zeki Velidi’yi faş etmeye bağışlanmıştır. Resülzade hakkında da bölüm var. Onun fikirlerini ve faaliyetini tenkit ederken pek çok ifade Stalin’in Kafkasya devlet adamlarına verdiği öğütler benzer. Stalin ve İbrahimov, iç savaş yıllarında epey yakın olsalar da bu bölümü doğrudan doğruya talimat neticesi diye değerlendiriyorum. Aslında öğretme – emretme olsa da bunlar belgelere kaydedilmez, genellikle “izler” silinir tabii. Kirov’a ve diğerlerine öğütler istisnadır.

G. İbrahimov’un biyografisini iyice inceleyen Prof. M. Hesenov da Stalin’in doğrudan doğruya “siparişi” şeklindeki yorumdan aynı şekilde şüphelendi. Belki bu öyledir de. Ama muhacerettekileri “faş etme” fikrinin ülkedeki sos-

9 Resülzade’yi “faş eden” ilk broşürler 1926’da çıkar.

10 RTsHİDNİ, f. 558, op.1, e. 4451

yal – siyasi vaziyete çeşitli şekilde (ve bu cümleden basılı sözle de) tesiri olduğunu unutmayalım. O devirde inanmış bir komünist olarak G. İbrahimov bugün biz buna başka türlü bakıyorsak da, kendi borcunu ödemiş ve bunu iyi yapmış diye kabul edebiliriz.

Mehmed Emin Resülzade ülke dışında, vefatına kadar (1924) otuz yıl yaşar. Rusya muhacereti hayatına yakından katılır. Kitaplar ve makaleler yazar; milli hareketleri, bolşeviklere yardım etmekle suçlayanlarla tartışıp durur. Kendisinin yirmili yıllar sonlarıyla otuzlu yıllar başındaki makaleleri bu tartışmaları aksettiriyor. Bu yıllar SSCB.’de milli sınıra meyletme diye adlandırılan harekete karşı keskin bir mücadele devridir. Kırım’da Veli İbrahimov, Moskova ve İdil boyunda Sultangaliyev siyasî gelişmeleri ve faaliyetleri ele alınır. Azerbaycan’da Müsavatçıları topluca tutuklama faaliyeti, totoliter rejimin millî hareketlere karşı mücadelesinde yeni çığırı belirlemektedir. Bu durumu muhaceret dikkatten uzak tutmaz, pek çok makale basılır, kitaplar çıkarılır. “Sultangaliyecilik” bilhassa araştırılır. Resmî organların onu bir taraftan “emperyalizm ajanı” diye adlandırması, diğer taraftan ise “Turan İmparatorluğu” kurmaya çalışmış olarak göstermesi buna sebep olmaktadır. Millî sınıra meyletme düşmanları, (Stalin’den başlayıp Kerenskiy’e kadar) bir müddet için tuhaf bir ittifak yaparlar. Arşivler açıldıkça biz mantıksız ve yan yana gelmeyecek durumları çok görsek de, Kremlin ve Lubyanka’nın Rusya’nın bu ilk sahnesine (prömiye) olan borcundan söz etmeyeceğiz elbette.¹¹ Anlatmaya geçmeden önce birkaç hadiseyi aktaralım.

1930 yılında Kerenskiy “Dni” gazetesinde OGPU’nun SSCB.’de millî sınıra meyletme gruplarını açıklamak üzere makale bastırır. Onun ismi dahi “Rus halkı üstünde diktatörlük” millî hareketleri ihbar etmede OGPU hattının doğruluğunu “tasvip eden” kıymetli bir delil olarak hizmet eder. “Sultangaliyeciler, Rus toprağını eski Rusya’nın “ezilmiş halkları” diye adlandırılanlar arasında bölüp parçalamayı istiyorlar” şeklindeki düşünce nasıl ama!.. Tam böyle “diye adlandırılan” denmiş. Kerenskiy iyice korkutma gayretini güçlendirip şöyle yazar: Sultangaliyeciler bakın neler talep ediyorlar: “Kafkasya gürcülere, dağ halklarına, Azerbaycanlılara verilecek. Küçük Rusya Ukraynalılara. Sibiryaya Yakutlara, Buryatlara ve diğer yabancı halklara.” Fakat en tehlikelisini Kerenskiy sona bırakmış meğer “İdil ötesindeki bütün Rusya, Orenburg’dan ve Sibiryaya’dan başlayıp Türkistan’daki Pamir’e kadar, pantürkistlere, yani

11 Sovyet iktidarının dış ülkelerdeki bazı kötü düşmanlarının OGPU’nun (sonradan KGB) maaşlı ajanları olduğundan söz etmiyoruz. Öyle örnekler de çok tabii. Ama 1924 yılında Politbüro’nun çok gizli kararına binaen muhaceretin “Nakanune” gazetesini çıkarmak için 15.000 dolar vermesini nasıl anlamalı?..

Kazan Tatarları ile Kemalciler birliğine verilecek.” Ve bu bütün dünyaya ilan edilir. Kerenskiy’in bu pozisyonunu Ermeni muhacirleri desteklerler.¹²

Resulzade bir dizi makalesinde (“Panturanizm Ve Kafkasya Problemleri” isimli bilhassa önemlidir) Rus muhacereti basınındaki kampanyayı ve ilk planda da SSCB.’de millî hareketlerin değerini düşürmek üzere yazılanları iyice araştırır. Kerenskiy’in ve taraftarlarının görüşlerinin sadece “tek ve bölünmez” imparatorluk fikrini gizleme gayreti olduğunu tespit edip geçer.

Doğduğu topraktan ayrılmaya mecbur edildiğini ve Azerbaycan’ın bağımsızlığı arzusunun gerçekleşmesini göremediğini hesaplamazsak, Resulzade’nin dış ülkede kalan hayatı kaygısız geçer. Bugün zor bir devir geçiren Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Resulzade’nin adı halkına döndü. Baku Üniversitesi onun ismiyle adlandırıldı ki onu açmayı daha 1918 yılında hayal etmiştir. Bugün Azerbaycan’ın her kişisi Mehmed Emin Resulzade’yi hatırlamadan kalamaz, Azerbaycan parasına Resulzade’nin resmi konmuş..

Stalin’in Resulzade’yi yok etmek üzere olağanüstü bazı yollar düşünüp düşünmediği belli değil. Belki o, birbirimizin hayatını korumuş olmakla hesap kapandı diye kabul etmiştir. Sonra dış ülkelerde Resulzade’den daha tehlikeli düşmanlar da vardı elbette: Troçki, Bajanov, kaçak Sovyet diplomatlar, OGPU ve NKVD generalleri, Stalin’in ve Sovyet iktidarının türlü sebepler dolayısıyla karşı tarafa geçmiş düşmanları ve bunlara beyazlar muhaceretini de ilave edelim...Öç almamasının başka bir psikolojik sebebi de olabilir muhtemelen. Stalin’2in düşmanını yok edip veya tesirsiz bırakıp ona şahsen öfke besleme âdeti de malum. Ömrünün son yıllarında onun, dar bir dairede konuşurken geçmişlerden bahsedip Nikolay’ı da, Aleksey’i de öfkelenmeden hatırladığı biliniyor. Buharin’e ve Rıkov’a bu bakışını sezdirse de Lev (Troçki) hakkında pek sakın konuşmamıştır..

Azerbaycan Komsomolu Merkez Komite Sekreteri Guseynov 1930 yılında cumhuriyetin parti ve komsomol merkez komite sekreterlerini Stalin’in kabul ettiğini yazar. Görüşme Soçi civarında olur. Guseynov, Stalin’in onlarla Azerbaycanca konuştuğunu ifade eder. Önder önce kendisiyle beraber çalışan bazı bolşevikler hakkında sorar. Onlar arasında Resulzade’yi de anar. Stalin’in dediğine göre o evvelden de yakın dostlarından birisi olmuş. Guseynov komsomollar gibi şevklenerek, dönepleri sevmediğini söyleyerek önderine yaranmaya çalışıp “Mehmed Emin hasis ve hain idi” der. Stalin’in cevabı ise bu konuşmayı dinleyenleri hayran bırakır. Önder, suratını asıp yavaşça

12 1936’da NKVD, tertip olan “İdil – Ural ambar grubu işi” ni araştırır. Bundan görüldüğü üzere, bu grubu daha ziyade Tatarlar ve Başkurtlar desteklemiş güya. Kerenskiy’in “taşa yazdıkları” o zaman işe yaramıştır muhakkak.

fakat her sözünü vurgulayarak şöyle der: “Sefer, tanımadığın insan hakkında hiçbir zaman kötü söz söyleme. Eğer birisiyle yollarımız aynı değilse o hasistir manasına gelmez.” Bundan sonra Stalin misafirlerle pek kuru bir şekilde vedalaşır.¹³

Bu görüşme 1930 yılındadır. Daha sonra henüz 1934, 1937 ve sonraki yıllarda gelecektir, bu yıllarda vaziyet ise görüşmede işitilen sözlere hiç uygun değildir.

Stalin ve Resülzade arasındaki münasebetlerin özelliğini şu hadise de göstermektedir: Resülzade muhaceretteyken Stalin’e uzun bir mektup yazar, ona Çeka zindanından kurtardığı için teşekkür eder. Fakat SSCB.’de geniş bir şekilde yayılmaya başlayan emperyalist âdetleri hiç kabul etmediğini de bildirir. Stalin bu mektubu okuyunca, saklamak üzere şahsi arşivine koyar.

Sonradan Resülzade’nin otuzlu yıllarda söylediği fikri okuyucularımızın dikkatine sunalım:

“Bugünkü dünyanın gerçek hali ve onun asırlar boyunca insanlar aklında ve ahlakında yerleştirilmiş şartları ve faktörleri, bizim, siyasette hayalperestler olup günah işlememize imkan vermemektedir.”

“Bizim inancımıza göre, anlayışlı ve doğru tek siyaset millî siyasettir. Tarihin manası böyle. Bilim, akıl ve mantığın fermanı böyle.”

Bu fikirler hakkında günümüzde de iyice düşünmek hiç ziyan vermeyecektir. Aslında akıllı fikirler de sadece zamanı için söylenip kalmaz. Onların bazılarının esasını anlamak için epey zaman geçmesi gerekir...

13 Mönaf Söleymanov, age., 339.s.